

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات ۵۴ - ۴۱

حمایت از حریم خصوصی در فضای سایبر با تأکید بر اصول اخلاقی و فقهی

حسن بادینی^۱

غفور خوئینی^۲

حمزه کرمی^۳

چکیده

تعلیم و تربیت حفظ حریم خصوصی و رعایت کدهای اخلاقی در فضای سایبر، موضوع مهم و چالشی است، زیرا این فضا، فضای فراگیر جهانی، پرسرعت، در دسترس، فرامکان، فرازمان، سیال، واقعیت تشدید شده و متراکم است؛ در چنین فضایی وجود قواعد اخلاقی و نظم اهمیت جدی تری پیدا می‌کند. در سطح نازل، لازم است حداقل در فضای سایبری ملی، کدهای اخلاقی الزام آور به تصویب مجلس شورای اسلامی برسد تا به قانون الزام آور تبدیل شود. با این اوصاف به نظر می‌رسد در فضای سایبری موضوع اشاعه اطلاعات که اقتضای ماهیت این محیط است، با حق حریم خصوصی، در تعارض باشد. اصول، قواعد و نرم‌های محیط سایبری، اساساً برای تسهیل و تسریع ارتباط تدوین شده است. حال آن که در محیط واقعی، محور اصول اخلاقی تأمین سعادت و آرامش مادی و روحی است. بنابراین در موارد نقض حریم خصوصی در فضای سایبری، به خصوص جایی که نقض فقط نقض مجازی است و به فضای واقعی عبور نکرده و خسارت عینی ایجاد نشده است، به نظر می‌رسد که در تعیین ضمانت اجراهای قانونی، فلسفه ذاتی فضای سایبری، که تسهیل اشاعه و تبادل اطلاعات است، باید ملحوظ و مورد توجه باشد و تا حد ممکن، بازدارندگی به ضمانت‌های اخلاقی احاله شود ولی در فرضی که نقض حریم خصوصی در فضای سایبری منجر به خسارات مادی و معنوی به اشخاص شود؛ در این صورت بر طبق مبانی اخلاقی و فقهی می‌توان از ضمانت اجراهای مدنی و کیفری در پاسخ برای آن‌ها استفاده نمود.

واژگان کلیدی

اخلاق سایبری، حریم خصوصی، فضای سایبر، کدهای اخلاقی.

۱. دانشیار حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: hbadini@ut.ac.ir

۲. دانشیار حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

Email: ghkhoeini@yahoo.com

۳. دانشجوی دکتری فقه و حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: Hamze.karami1@gmail.com

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۷/۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۳/۶

طرح مسأله

توسعه فضای سایبر مانند همه پیشرفت‌های دیگر در زندگی بشر با پیامدهای منفی و مثبت همراه بوده است. یکی از پیامدهای منفی، به خطر انداختن حریم خصوصی افراد و یکی از پیامدهای مثبت، تسهیل و تسریع ارتباطات و تبادل اطلاعات است. حریم خصوصی به اندازه‌ای اهمیت دارد که احترام به آن امروزه از مرزهای سنتی دین و اخلاق فراتر رفته و در بیشتر کشورهای جهان، ضمانت اجرای قانونی پیدا کرده، اما با گسترش شبکه وب، این حق با تهدیدات جدی و فراملی مواجه شده است. از طرف دیگر، بستر جدیدی برای خلق محیط‌های عمومی و خصوصی سایبری و بهره برداری مقتضی از آن‌ها، به وجود آمده است. این وجوه متقابل و گاهی متضاد، تعارض برخی حقوق را تشدید کرده و موجب بروز ابهاماتی شده که این مقاله درصدد پرداختن به مبانی اخلاقی و فقهی حمایت از حریم خصوصی در فضای سایبر است؛ از این رو به دنبال پاسخگویی به سوالات هستیم که حمایت از حریم خصوصی در فضای سایبر از منظر آموزه‌های اخلاقی و فقهی به چه صورت انجام می‌شود؟

۱. حمایت از حریم خصوصی در فضای سایبر از دیدگاه آموزه‌های اخلاقی

بحث پیرامون یک موضوع نیازمند آشنایی و روشن گردانیدن مفاهیم آن موضوع می‌باشد تا بدین طریق آگاهی نسبی پیرامون تحقیق حاصل شده و خواننده آمادگی ورود به بحث اصلی را پیدا نماید. مفاهیم موضوع مورد تحقیق از اهمیت اساسی برخوردار است و بدون آشنایی لازم با اصطلاحات آن، مطلوب مورد نظر به دست نخواهد آمد.

۱-۱. مفاهیم حریم خصوصی و اخلاق سایبری

اخلاق در فضای سایبری، موضوعی چند نظمی^۱ است که برای درک صحیح آن باید همه ابعاد لازم در نظر گرفته شود. پیوند دادن این دو موضوع (اخلاق و فضای سایبر) به صورت دو قالب مجزا، معنایی ندارد، بلکه باید محیط اینترنت و ویژگی‌های آن درک و سپس موضوع اخلاق در این فضا بررسی شود.

۱-۱-۱. مفهوم حریم خصوصی

حریم خصوصی توسط نظریه پردازان داخلی و خارجی زیادی تعریف گردیده است، که اجمالاً بعضی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

حریم خصوصی، حق افراد برای برخورداری از حمایت در برابر مداخله بی اجازه‌ی دیگران، در امور زندگی خود و خانواده‌شان است؛ خواه این عمل با ابزار مستقیم فیزیکی صورت پذیرد؛ یا به وسیله‌ی نشر اطلاعات» (نمک دوست، ۱۳۸۵: ۲۰۱)؛ حریم خصوصی عبارتست از حق

1. Multi Disciplinary.

اشخاص، گروه‌ها، یا موسسات، نسبت به تصمیم‌گیری در خصوص این که چه زمانی و تا چه حدی، اطلاعات مربوط به آن‌ها باید در اختیار دیگران قرار بگیرد» (پورقهرمانی و صابر نژاد، ۱۳۹۴: ۲۰).

شورای اروپا تعریفی از حق حریم خصوصی ارائه داده است: «حق حریم خصوصی مربوط می‌شود به زندگی خصوصی، خانوادگی و مسکن، تمامیت جسمانی و روحی، آبرو، اعتبار، شهرت و حیثیت افراد و اجتناب از این که چهره‌ای کاذب از فرد ساخته شود. افشا نکردن وقایع و حقایق نامربوط و آزاردهنده، عدم افشای غیر مجاز تصاویر خصوصی، حمایت از عدم افشای اطلاعاتی که بر اثر اعتماد اشخاص وصول کرده اند یا در اختیار آن‌ها قرار گرفته است» (انصاری، ۱۳۸۶: ۱۹).

ماده ۲ لایحه‌ی حمایت از حریم خصوصی در ایران نیز در تعریف حریم خصوصی مقرر داشته: «حریم خصوصی قلمروی از زندگی هر شخص است که آن شخص عرفاً یا با اعلان قبلی در چارچوب قانون انتظار دارد تا دیگران بدون رضایت وی به آن وارد نشوند یا بر آن نگاه یا نظارت نکنند و یا به اطلاعات راجع به آن دسترسی نداشته یا در آن قلمرو، وی را مورد تعرض قرار ندهند» (عطاری، ۱۳۹۵: ۴۵).

علاوه بر تضمین حقوقی و کیفری، این حق از پشتیبانی کافی در متون دینی، اعم از فقهی و اخلاقی نیز برخوردار است. عناوین مختلفی که به شدت نهی شده، مانند منع تجسس و تفحص در احوال غیر، اجتناب از سوء ظن و گمانه زنی منفی، اصل برائت، حمل بر صحت، منع اشاعه فحشا، نهی از غیبت، تهمت، افترا و تغییر، همه در آیات و روایات زیادی به شکل صریح و روشن، متبلور است. ادبیات عرفانی و اخلاقی ما نیز که بسیار متأثر از آموزه‌های دینی است، در این زمینه کاملاً غنی و مستوفی است (قرآن مجید، حجرات: ۱۲؛ نور: ۲۷؛ بقره: ۱۸۹؛ نهج البلاغه، خطبه ۵۳). بنابراین در مشروعیت قانونی، اخلاقی و دینی این حق، هیچ گونه تردیدی وجود ندارد.

۱-۲. مفهوم اخلاق سایبری

تعریف اخلاق در فضای سایبر همانند اخلاق در دنیای حقیقی و واقعی است. چرا که اخلاق مطالعه اصول اعتقادی است و واژه‌ای است که در برگیرنده رفتار و اعمالی که اصولاً درست یا نادرست در نظر گرفته می‌شود و قوانینی که روی این فعالیت‌ها احاطه دارد و ارزش‌هایی که درونی شده و توسعه یافته‌اند و از پس آن اعمال و رفتارها دنبال شده اند (پورقهرمانی، ۱۳۹۵: ۱۶۲).

اخلاقیات اصول یا استانداردهای رفتار انسان است. ضرورت رعایت اخلاق در رسانه‌ها و فرآیند ارتباطات، نسبت به دیگر حرفه‌ها، اهمیت بیشتری دارد. چرا که حرفه‌های دیگر قلمرو

محدودتری دارند و اعمال غیراخلاقی آن‌ها به افراد و سایر حرف به راحتی سرایت نمی‌کند. اما رسانه‌ها (از جمله رایانه و اینترنت) واسط و حلقه ارتباطی میان مردم و حکومت هستند و بخش زیادی از وقت مردم در اختیار رسانه‌ها و اینترنت است و از این رو انتظار می‌رود آنان بیش از پیش به اخلاقیات پایبند باشند (ظریفیان یگانه، ۱۳۸۹: ۵۷)؛ اخلاق سایبری به مسائلی از اخلاق می‌پردازد که کاربرد و گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات و رشد و توسعه به کارگیری رایانه و دیگر دستگاه‌های ارتباطاتی موجب آن گشته است.

واژه «اخلاق رایانه‌ای»^۱ یا «اخلاق اطلاعات»^۲، «اخلاق سایبر»^۳، «اخلاق رسانه»^۴ و «اخلاق اینترنت»^۵ از جمله واژگانی است که به بحث ما مربوط است و هر کدام معیاری برای استفاده از فضای سایبر به مفهوم عام آن است؛ هدف از اخلاق سایبر است که به سؤالاتی پاسخ دهد که مربوط به بنیان‌های ارزشی افعال و مسئولیت‌های افراد در حوزه رایانه‌ها و فناوری اطلاعات و ارتباطات است (شهریاری، ۱۳۸۸: ۳۷-۳۹).

اخلاق سایبری، از مباحثی است که در اخلاق کاربردی مطرح می‌شود. اخلاق کاربردی از زیرشاخه‌ها یا پیوست‌های فلسفه اخلاق است که به مباحثی می‌پردازد که به ارزش‌های عملی رفتار انسان‌ها در حوزه‌هایی خاص مربوط می‌شود. این رشته می‌کوشد به پرسش‌هایی پاسخ گوید که مرتبط با بنیان‌های ارزشی رفتارها و مسئولیت‌های افراد در حوزه فناوری اطلاعات است. به عبارتی، اخلاق سایبری شامل ماهیت و بن مایه‌های قضاوت اخلاقی، استانداردهای قواعد رفتاری در استفاده از فناوری اطلاعات برای تصمیم‌گیری است (پورقهرمانی، ۱۳۹۵: ۱۶۳).

۱-۲. خصوصیات فضای سایبر و ابعاد اخلاقی آن

در فضای سایبر، از ظرفیت‌های گسترده‌ای برخوردار است که ضرورت وجود قاعده‌های اخلاقی را تقویت می‌کند. فضای واحد سایبری که به هم‌افزایی دانش، سرمایه‌های اجتماعی و رفتارها و عملکردهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بشر امروز و گذشته در این فضا منجر می‌شود، محیط واحد و بدون مرزی را ایجاد می‌کند که فقدان قاعده‌های اخلاقی، می‌تواند موجب «هرج و مرج»، «بحران» و تشدید تضادهای اجتماعی شود.

محیط سایبری با خصلت‌های (۱) دیجیتالی بودن^۶، (۲) درها و پنجره‌های همیشه باز

- 1 . computer ethics.
- 2 . information ethics.
- 3 . cyber ethics.
- 4 . media ethics.
- 5 . internet ethics.
- 6 . Digitality.

(لینک‌ها و هایپرلینک‌های^۱ در دسترس)،^۳ امکان تعامل با فاصله (ایمیل و فضاهای ارائه نظر در محیط‌های وبلاگی و شبکه‌های اجتماعی مجازی) و تعامل همزمان^۲ (فضاهای گفت و گوی نوشتاری، تصویری و دوربین‌های همیشه فعال)،^۴ واقعی مجازی بودن^۳،^۵ غیر مرکزی بودن^۴ و^۶ (حافظه مجازی^۵؛ ظرفیت‌های متفاوتی با جهان فیزیکی فراهم می‌سازد (عاملی، ۱۳۹۰: ۷). ظرفیت‌های مذکور، وجود قاعده‌های فراگیر اخلاقی که هم به سلامت فضاهای محلی، ملی و منطقه ای منجر شود و هم محیط در عرصه جهانی مورد احترام قرار گیرد، ضرورت جدی پیدا می‌کند. ابعاد اخلاقی در فضای سایبر توجهات خاصی دارد که به طور خاص مربوط به پیروان دین خاصی است و به نوعی این ارزش‌های جمعیتی را از جمعیت دیگر متمایز می‌کند. برای مثال اسلام و به طور خاص تر پیروان اهل بیت بر اصول و فروع دین تأکید دارند که نتایج اخلاقی بسیاری زیادی را در بردارد؛ یا در بعد اخلاقی بر اخلاق عملی و اخلاق نظری خاص تأکید می‌شود. برای مثل کد لباس در محیط مجازی برای مسلمان متفاوت از پیروان ادیان دیگر است و این یک اصل اخلاقی و در عین حال الزام آوری است که باید رعایت شود.

۱-۳. نظریه اخلاقی در جهت حمایت از حریم خصوصی در فضای سایبر

حمایت از حریم خصوصی و حق خلوت اشخاص اموری است که موافق و مورد تأیید اخلاق است لذا مقنن می‌تواند با وضع قواعد رفتاری منقح و روشن و نیز ضمانت اجرایی به آن بپردازد. چگونه می‌توان رفتار شخصی را که بدون رضایت صاحب خانه به قلمرو زندگی خانوادگی و زناشویی دیگری وارد شده است یا سعی در وقوف بر آن چه در درون این قلمرو می‌گذرد دارد را از قید و بند اخلاق رها کند؟ شخصی که با تحصیل اطلاعات مربوط به بیماری‌ها یا خصوصیات شخصیتی دیگری سعی در سوء استفاده دارد و به خصوصی ترین جنبه‌های زندگی او دست می‌یازد قواعد اخلاقی را زیر پا می‌گذارد که باید در انتظار عکس العمل قواعد اخلاق گرای حقوق باشد. بنابراین می‌توان از قانونگذار انتظار داشت که برای حفظ جایگاه حریم خصوصی با وضع قواعد رفتاری مشخص و با پیش بینی ضمانت اجرایی آزادی‌های شهروندان را تضمین کند (پورقهرمانی، ۱۳۹۵: ۱۲۱).

برخی از نویسندگان نیز در صدد آن برآمده اند تا برای حریم خصوصی مبنای اخلاقی قائل شوند، مارک آلفینو و راندلف ماسیس^۶ برای حق بر حریم خصوصی توجیه اخلاقی اراده کرده و آن

- 1 . Links and Hyperlinks.
- 2 . Instant Interactivity.
- 3 . Virtual Memory.
- 4 . Dispersality.
5. Virtual Memory.
- 6 . Mark alfino & g.randolph maues.

آن را به عنوان حق اساسی اخلاقی، لازمه شخصیت انسان می‌دانند. از نظر آلفینو و علمای اخلاق نظیر کانت، لازمه‌ی عمل اخلاقی، توانایی تصمیم‌گیری خودمختار است و حقوق فقط فضای حمایتی به وجود می‌آورد؛ که در آن افراد بتوانند تصمیمات خود مختار اتخاذ کنند. این امر شرط لازم برای عمل اخلاقی و شخصیت انسان است (پورقهرمانی و صابر نژاد، ۱۳۹۴: ۱۱۴).

از سوی دیگر می‌توان تأثیرات اخلاق را در فضای سایبر نیز مشاهده کرد، همان گونه که در این باره در کتاب مدیریت امنیت اطلاعات^۱ آمده است: اگر شخصی با تحصیل اطلاعات مربوط به بیماری‌ها یا ویژگی‌های شخصیتی دیگری بخواهد به اخاذی و تهدید شخص دارنده اطلاعات بپردازد یا با افشای چنین داده‌هایی، سعی در به خطر افکندن موقعیت اجتماعی یا سیاسی یا اقتصادی مشارالیه نماید، یا با استراق سمع یا به دست آوردن رمز عبور رایانه دیگری مراسلات رایانه ای او را مورد دستبرد و اختلال قرار داده و به خصوصی ترین جنبه‌های زندگی او دست یابد، در چنین صورتی قاعده‌ی اخلاقی زیر پا گذاشته شده و باید در انتظار عکس العمل اخلاق گرایانه حقوقی بود (پورقهرمانی، ۱۳۹۱: ۷۹).

در هر حال به نظر می‌رسد که درباره‌ی چگونگی حمایت نظریه‌ی اخلاقی از حریم خصوصی در فضای سایبر بتوان چنین استدلال کرد؛ هر چند حقوق و اخلاق با یکدیگر تفاوت‌هایی از حیث قلمرو، هدف ضمانت اجرا دارند، لیکن حقوق هنوز هم اخلاق را هدف و غایت خود تلقی می‌کند و حمایت از آن را وظیفه خود می‌داند (اصلانی و سجادی، ۱۳۸۴: ۸).

قواعد حقوقی اخلاق مدار، از سوی تابعان حقوق راحت تر و بیشتر مورد متابعت قرار می‌گیرند و تجاوز به حریم خصوصی اطلاعاتی و ارتباطاتی دیگران و سوء استفاده از آن‌ها از نظر اخلاقی امری مذموم تلقی می‌شود، لذا دانش حقوق و قانونگذار وظیفه دارد که از این خواسته اخلاقی شهروندان (حمایت از داده‌های شخصی) حمایت نموده و با وضع ضمانت‌اجراهای حقوقی رعایت آن را تضمین کند.

۱-۴. اصول اخلاقی حریم خصوصی

اولا اصول اخلاقی حریم خصوصی اعم از استیذان، ستاریت، رازداری، عدم تجسس، اصل انعکاس و همچنین پرهیز از ظلم، پرهیز از سرقت، پرهیز از آزار دیگران اخلاقاً ظلم و تعدی در حق دیگران را مورد نکوهش قرار می‌دهند، دوماً این حق انسان‌ها است که کنترل اطلاعات شخصی خود را که ممکن است به فعل سوءیی بر علیه‌شان بیانجامد در اختیار داشته باشند، لذا هرگونه تعدی به سلطه انسان بر اطلاعات شخصی اش مصداق ظلم و تعدی است و اخلاقاً مردود است.

1 . Information security management.

البته در اصول اخلاقی حتی ظلم بر خود نیز جائز نمی‌باشد و لذا حتی شخصی که موضوع داده نیز می‌باشد نمی‌تواند مقدمات ظلم و تعدی به حقوق خود را فراهم آورد و به لحاظ اخلاقی موظف است تمام جوانب احتیاط را برای حفظ اطلاعات و ارتباطات خود انجام دهد و باید اطلاعات و ارتباطات خود را مخفی نگهداشته و خودافشاگری ننماید؛ به هر کسی اعتماد نکرده و ارتباط برقرار نکند؛ به اندازه نیاز خود از شبکه اینترنت استفاده کرده و از استفاده افراطی بپرهیزند (خان محمدی و شاملی، ۱۳۹۵: ۱۰۰).

اگر اخلاقیات در فضای سایبری رعایت شود، می‌توان انتظار داشت که فردی بی‌حرمت نشود و حریم شخصی فردی دستخوش تاخت و تاز سایبرین نشود، حقوق مالکیت معنوی افراد حفظ گردیده، سلامت و امنیت اجتماعی و روانی صداقت، امانت، رازداری، تعهدپذیری و اعتماد میان جامعه تبلور یابد (زمانی و ترابیان، ۲۰۱۸: ۳۱).

۲. مبانی فقهی حمایت از حریم خصوصی در فضای سایبر

مبانی محکمی جهت حمایت از «حریم خصوصی» در منابع معتبر فقهی موجود است. منابع متعدد (هم چون آیات متعدد قرآن و سنت پیامبر و ائمه علیهم‌السلام و عقل قطعی) دلالت بر ضرورت و وجوب رعایت حریم شخصی دیگران و حرمت نقض آن و در نتیجه ضمانت اجرای دنیوی و اخروی آن دارد به بررسی مهم‌ترین این ادله می‌پردازیم:

۲-۱. قاعده صحت و اصل اباحه

اصالة الصحة، یکی از قواعد و اصول فقهی است که در فقه، آثار فراوانی دارد. این قاعده، به دو مفهوم تکلیفی و وضعی ذکر شده است در اصل صحت به معنی تکلیفی عمل انسان مسلمان در مواردی که اطمینان به فساد و باطل بودن آن نباشد بر صحت حمل می‌شود و در اجرای این اصل بیش از آنکه دیگران ناصالح پنداشته نشوند اثری مترتب نیست ولی در معنای وضعی آن آثار عبادی و حقوقی ذکر شده است و هر گونه شک یا احتمالی که به هر دلیل درباره فاسد بودن عمل حقوقی یا عبادی مسلمان پیش آید، را دفع می‌کند (محقق داماد، ۱۳۸۳: ج ۱، ۲۰۰).

با توجه به این دلیل، می‌توان این قاعده را نسبت به هر انسانی (حتی غیر مسلمانان) جاری کرد، به این گونه که عقلاء نیز در مواردی که مشغول به عملی می‌شوند آن را صحیح انجام می‌دهند، پس اگر شک کردیم که عملی صحیح است یا فاسد، به دلیل این قاعده می‌توان به صحت آن حکم کرد. گفتنی است که اگر این قاعده بخواهد درباره غیر مسلمان جاری شود، باید صحت کارش را در محدوده اعتقادات و دینی که دارد تفسیر کرد. یعنی وقتی در حرمت خوردنی‌هایی مانند، گوشت شک کردیم که آیا به درستی ذبح شده است یا نه؟ نمی‌توان با تمسک به این قاعده، به صحت عمل غیر مسلمان حکم کرد. زیرا آنان چنین شیوه‌ای را که مسلمانان در ذبح

به کار می‌برند، انجام نمی‌دهند. به نظر اکثر فقهای معاصر دلیل عمده در اصل صحت بنای عقلا و سیره قطعی عقلایی است و همه این دلایل به امر عقلایی موجود نزد خردمندان برمی‌گردد (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۷: ج ۱، ۲۲۹).

این اصل با مباح اعلام کردن افعال مردم در زمانی که منعی بر عدم آن نباشد، همانند اصل صحت مانع از شک و تردید و کنکاش در رفتار انسان‌ها و در نتیجه نقض حریم خصوصی آنان توسط مقامات تعقیب می‌گردد و از طرف دیگر با توجه به اینکه تصرف در حریم خصوصی اشخاص توسط آیات قرآن و روایاتی متعدد ممنوع اعلام گشته است، تصرف در این حریم انسانی، بر طبق اصل اباحه نیز ممنوع خواهد بود (فروغی، برجی و مصلحی، ۱۳۹۳: ۱۵۷).

از این اصل می‌توان ممنوعیت برخی از صور نقض حریم را نتیجه گرفت و بیشتر می‌تواند محدود کننده حکومت‌ها باشد در موارد تحقیق و شک در توجه اتهام به فرد مظنون. بنابراین مراجع تعقیب نیز نمی‌توانند به بهانه کشف جرایم و جمع‌آوری ادله مبادرت به نقض حریم خصوصی افراد کنند. با قرار دادن اصل، بر صحت افعال مردم، تفحص و تجسس در زندگی آنان ممنوع گشته و در نتیجه حریم خصوصی آن‌ها محفوظ از هرگونه کنکاشی قرار می‌گیرد که در راستای شک و تردید انجام می‌پذیرد؛ در نتیجه می‌توان گفت که «اصل صحت» یکی دیگر از مبانی ممنوعیت نقض حریم خصوصی در حقوقی و فقهی ایران محسوب می‌گردد (فروغی، برجی و مصلحی، ۱۳۹۳: ۱۶۲).

۲-۲. اصل احترام به حریم مؤمن

برخی محققان گفته‌اند قاعده احترام، جامع‌ترین مبنایی است که می‌تواند اهداف حمایت از حریم خصوصی را محقق سازد. مقصود از احترام، مصونیت اموال، حقوق مالی، آبرو و حقوق معنوی اشخاص از تعرض، تصرف و تعدی دیگران است؛ بدین معنا که اولاً، تعدی و تجاوز نسبت موارد یاد شده جایز نیست، ثانیاً، در فرض تعدی و تجاوز، متجاوز مسئول شناخته می‌شود؛ چه این که از سویی این قاعده کلیه شئون مادی و معنوی اشخاص را مشمول احترام و شایسته‌حمایت می‌داند و از سوی دیگر، جنبه‌هایی از حریم خصوصی، در دامنه شئون مادی و جنبه‌هایی از آن در مقوله حیثیات معنوی اشخاص قرار می‌گیرد؛ بنابراین سخن آن دسته از افرادی که درصدد توجیه حریم خصوصی در «قالب مالکیت بر حریم خصوصی اند با بخشی قاعده از منطبق می‌شود که درصدد حمایت از حقوق مالی اشخاص است و دیدگاهی که بر کرامت انسانی و شأن انسانی تکیه دارد (Samuelson, 1999, 751) با بخش دیگر قاعده منطبق می‌شود که بر حرمت و احترام شئون معنوی و به ویژه آبروی اشخاص تأکید دارد.

آبرو و حیثیت اشخاص در اسلام از مصونیت و حرمت ویژه ای برخوردار است که می‌تواند

حق الناس محسوب شده و ذیل آن قرار گیرد. این حق الناس حرمت حریم افراد را از اختصاص به مؤمنین خارج کرده و آن را مختص به جمیع اشخاص و افراد می‌کند. این گونه است که آبروی عموم مردم در اسلام حرمت پیدا کرده و مانعی را برای تعدی و تجاوز به آبرو و حیثیت عموم مردم ایجاد کرده است. بنابراین اصل و با تعمیم آن، احترام به حریم اشخاص اولین زیربنای حریم خصوصی در اسلام به حساب می‌آید و با توجه به وسعت معنایی و مصادیق این اصل، اصل حرمت مؤمن هم شامل حراست از حریم خصوصی فرد در زندگی حقیقی می‌گردد و هم زندگی و اطلاعات سایبری فرد را در بر می‌گیرد (سیدسعادت، ۱۳۹۲: ۱۶۳).

مبنای احترام هم جنبه‌های مادی حریم خصوصی و نیز جنبه‌های مرتبط با حیثیات معنوی اشخاص را پوشش میدهد علاوه بر دیدگاه‌هایی که حریم خصوصی را با اتکای به کرامت انسانی توجیه می‌کنند، نظریاتی که در حقوق خارجی تلاش می‌کنند حریم خصوصی را صرفاً متکی بر جنبه‌های مادی و متکی بر مالکیت و مال انگاری توجیه کنند (بر فرض صحت) بر همین مبنا قابل توجیه خواهند بود و از آنجا که قاعده احترام از احکام امضایی اسلام بوده و متکی بر بنای عقلاست، می‌تواند به عنوان مبنایی جهان شمول و قاعده‌های برون دینی مطرح و سایر دیدگاه‌های موجود در حقوق تطبیقی را نیز مدلل و تحت پوشش قرار دهد.

مبنای احترام، علاوه بر صیانت و حمایت از حریم خصوصی، به دلالت تطابقی یا التزامی، بر لزوم جبران خسارت نیز دلالت دارد، همچنین استثنائات و مجوزات نقض حریم خصوصی نیز بر مبنای احترام قابل توجیه است؛ بنابراین برخی موارد، نظیر تجاهر به فسق و اذن (در موارد حق)، تخصصاً و در مواردی نظیر وجود مصلحت مهم و حکم مقامات قضایی، تخصیصاً حسب مورد، از شمول موضوعی و حکمی حریم خصوصی خارج می‌شود؛ در مواردی که احترام در ارتباط با مقوله‌های مالی حریم خصوصی است علی القاعده «حق» و در مواردی که با جنبه‌های حیثیتی و مرتبط با کرامت انسانی است، «حکم» تلقی می‌شود (قنواتی و جاویر، ۱۳۹۰: ۵۵).

۲-۳. اصل عمومیت اذن

هر چند در بیان فقها اعم از متقدمین و موخرین اصلی تحت این عنوان وارد نشده است لکن تحت عناوین مشابه و نه در غالب اصل مطالبی در منابع اصیل اسلامی آمده است آیه ۵۳ سوره احزاب خطاب به مؤمنان است و در آن، مسئله آداب معاشرت با پیامبر اسلام - صلی الله علیه و آله - و خانواده آن حضرت بیان شده است. این آیه شریفه در بردارنده دستوراتی برای مؤمنان درباره ورود و خروج به منزل رسول خدا - صلی الله علیه و آله - و ... است.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِنَّا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذَى النَّبِيَّ

فَيَسْتَحْيِي مِيَكُمْ وَ اللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَ إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعاً فَسَأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ وَ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به خانه پیامبر وارد نشوید؛ مگر آن که به شما اجازه داده شود برای خوردن غذا، (به شرط آن که قبل از موعد نیایید) و در انتظار وقت غذا نباشید؛ ولی هرگاه دعوت شدید، پس داخل شوید و وقتی غذا خوردید، پراکنده شوید و (بعد از خوردن غذا) به گفت و گو نپردازید؛ همانا این (گفت و گوهای پس از غذا) پیامبر را آزار می‌دهد؛ اما او از شما شرم می‌کند (و چیزی نمی‌گوید)؛ ولی خداوند از (گفتن) حق شرم ندارد و هرگاه از همسران پیامبر چیزی از وسایل زندگی (به عنوان عاریت) خواستید از پشت پرده بخواهید؛ این رفتار برای دل‌های شما و دل‌های آنان به پاکی و پاک‌دامنی است و شما حق ندارید که رسول خدا را آزار دهید» (قرآن کریم، سوره احزاب، آیه ۵۳).

اجازه گرفتن برای ورود به خانه دیگران، مخصوص خانه پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نیست؛ همان‌گونه که قرآن می‌خوانیم: «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا» (قرآن کریم، سوره نور: آیه ۲۷).

اذن دخول تنها مربوط به حریم خصوصی در خانه نیست و در هر صورتی که فرد شرایط و موقعیتی را برای خود به وجود آورده باشد و دور نگهداشتن آن شرایط و موقعیت از دید عمومی و فضای غیرشخصی برای آن فرد اهمیت داشته باشد، حریم خصوصی محسوب شده و گرفتن اذن لازم است. اذن دخول با ابزاری فراهم می‌شود. در حقیقت اجازه گرفتن از دیگران می‌باید با ابزاری در ارتباط باشد که برای فردی که حریم خصوصی را برای خود لحاظ کرده است مناسب داشته باشد. در نهایت اینکه رابطه بین حریم خصوصی و گرفتن اذن رابطه‌ای لازم و ملزوم است و در صورتی که فرد بدون اجازه دیگران به زندگی خصوصی و حریم‌های آن‌ها تجاوز کند ناهنجاری شمرده شده و مستحق نکوهش و ضمانت اجراهای قانونی خواهد بود (سیدسعادت، ۱۳۹۲: ۱۶۸).

این اجازه ورود، به این خاطر است که خداوند، منزل افراد را حریم خصوصی آنان دانسته؛ چراکه افراد در آن باید احساس امنیت کنند نه آن که هرکسی هر وقت دلش خواست، وارد منزل آن‌ها شود؛ همچنین، خداوند حفظ این حریم خصوصی را برای همه واجب کرده است. این حکم استیذان، یک حکم اخلاقی است که از اصول حفظ حریم خصوصی دیگران است. در عصر حاضر، که عصر پیشرفت تکنولوژی است، کامپیوتر و موبایل شخصی به مثابه منازل انساهاست که تمام اطلاعات و ارتباطات شخصی و خانوادگی خود را در آن می‌ریزند. کاربران این دستگاه‌ها را مانند منزل خود، فضایی امن تلقی کرده‌اند که اطلاعات و ارتباطات مهم خود را در آن ذخیره می‌کنند. همین حس امنیت است

که وجه اشتراک منزل افراد با کامپیوتر و موبایل افراد بوده و حریم خصوصی را به وجود می-آورد؛ بنابراین ورود به این دستگاه‌ها از هر طریق، مصداق ورود بدون اجازه به حریم خصوصی دیگران بوده و امری غیراخلاقی است (خان محمدی و شاملی، ۱۳۹۵: ۸۷).

۲-۴. اصل احترام به کرامت انسانی

واژه کرامت به جهت تبیین جایگاه انسان یکی از برجسته‌ترین گزاره‌ها در زندگی مردم است چرا که پاسداشت همه داشته‌های انسان در گرو آن است که گرمی باشد. این احترام مستلزم گرمی داشتن در همه اوصاف انسان است. اصل کرامت و شرافت ذاتی و تکوینی انسان، صرف‌نظر از قلمرو آن دست کم مورد پذیرش اکثریت صاحب نظران است (موحد، ۱۳۸۱: ۴۲۴).

درباره دلیل و مبنای کرامت انسانی دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد که ناشی از اختلاف نظر در حقیقت و گوهر انسانیت انسان است. در بین صاحب نظران مسلمان عمده‌تاً دلیل کرامت انسان، خلیفه بودن و جامعیت وجودی او دانسته شده است. خداوند برای انسان قائل به کرامت شده است و بنی آدم را از ابتدای خلقت مورد تکریم قرار داده و بر سایر موجودات برتری داده است. «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ أَمِيرًا لِّمُؤْمِنِيكَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا». (قرآن کریم، سوره اسراء: آیه ۷۰). همچنین انسان علی‌رغم جسم خاکی‌اش، به دلیل برخوردار بودن از روح خدایی، مسجود ملائک شده است «وَوَفَّخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (قرآن کریم، سوره حجر، آیه ۲۹).

فضای سایبر، حریم و شأن باعظمت و کرامت انسان را باید رعایت کند و اموری که به نوعی اخلاقیات فطری انسانی را به مخاطره می‌اندازد، قلمرو ممنوعه فضای سایبری محسوب می‌شود (عاملی، ۱۳۹۰: ۱۰)؛ از این رو اقتضای کرامت انسان آن است که حوزه‌های حریم شخصی وی محترم شمرده شود و خدشه وارد شدن به هریک از حوزه‌های حریم خصوصی فرد ارتباطی، مکانی، اطلاعاتی و جسمانی منافی اصل کرامت انسانی وی خواهد بود.

نتیجه گیری

حریم خصوصی در نظام حقوقی و اخلاقی اسلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این بدان جهت است که حیثیت و اعتبار انسان در حوزه فردی و همچنین در بین کسانی که با او در حوزه عمومی زیست می‌کنند، نزد خداوند اهمیت بالایی دارد؛ از این رو اخلاق سایبری از مفاهیم نوپدید است که یکی از مصادیق اخلاق کاربردی تلقی می‌شود و موضوع میان رشته‌ای است که بحث درباره آن به آشنایی و تخصص در دو حوزه اخلاق و فضای سایبر نیازمند است و مربوط به بنیان‌های ارزشی افعال و مسئولیت‌های افراد در حوزه رایانه‌ها و فناوری اطلاعات و ارتباطات مجازی است.

با استناد به متون دینی، ضمن استخراج اصول اخلاقی و فقهی مرتبط با حریم خصوصی، این اصول را نسبت به اطلاعات مکنون در فضای مجازی جاری دانسته و پیشنهاد می‌شود دولت‌ها در مواجهه با دو اصل اخلاقی، یعنی؛ حفظ امنیت کاربران و حفظ حریم خصوصی آنان؛ تا جایی که امکان دارد؛ با ترویج اصول اخلاقی و تاسیس شبکه‌های ملی، زمینه‌های حفظ حریم خصوصی شهروندان را تامین نموده و از بهره‌گیری از اطلاعات کاربران بر علیه خودشان، پرهیز کند. حرمت حریم خصوصی بر اساس اصول فوق در فضای سایبر همچون فضای واقعی ضروری است. با توجه به ارتباط میان این دو محیط، هتک آبرو در هر یک از محیط‌های حقیقی یا سایبر بر حیثیت فرد در محیط دیگر هم تأثیر می‌گذارد؛ به نحوی که اگر در محیط سایبر شایعه‌ای علیه فردی ایجاد شود، زندگی حقیقی وی را تحت الشعاع قرار می‌دهد.

در مجموع نگارنده در جهت رفع تعارض بین اشاعه اطلاعات در فضای سایبر و حق حریم خصوصی؛ پیشنهاد می‌کند در فرضی که نقض فقط نقض مجازی است و به فضای واقعی عبور نکرده و خسارت عینی ایجاد نشده است، در تعیین ضمانت اجراهای قانونی، فلسفه ذاتی فضای سایبری، که تسهیل اشاعه و تبادل اطلاعات است، ملحوظ و مورد توجه قرار گیرد و از ضمانت‌های اخلاقی استفاده شود ولی در فرضی که نقض حریم خصوصی در فضای سایبری منجر به خسارات مادی و معنوی به اشخاص شود؛ در این صورت بر طبق مبانی اخلاقی و فقهی از ضمانت اجراهای تقنینی مدنی و کیفری در پاسخ برای آن‌ها استفاده شود.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
نهج البلاغه
۱. اصلانی، حمیدرضا و سجادی، هادی (۱۳۸۴). درآمدی به حقوق حاکم بر حمایت از داده‌های شخصی در حوزه بهداشت و سلامت، تهران: دومین کنفرانس بین‌المللی فناوری اطلاعات و دانش.
 ۲. انصاری، باقر (۱۳۸۶). حقوق حریم خصوصی، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
 ۳. پورقهرمانی، بابک (۱۳۹۵). سیاست جنایی ایران در قبال جرایم رایانه‌ای: مطالعه تطبیقی با اسناد بین‌المللی، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی (شهر دانش)، چاپ اول.
 ۴. پورقهرمانی، بابک و صابرنژاد، علی (۱۳۹۴). حریم خصوصی در فضای سایبر از منظر حقوق بین‌الملل، تهران: انتشارات مجد، چاپ اول.
 ۵. پورقهرمانی، بابک (۱۳۹۱). اخلاق رایانه‌ای، اصول و قواعد آن از منظر اسلام و مقررات بین‌المللی و داخلی، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دوره ۵، شماره ۱۲-۱۳.
 ۶. خان محمدی، کریم و شاملی، علی اکبر (۱۳۹۵). اخلاق اسلامی حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی سایبر: (با تأکید بر واتس آپ)، فصلنامه علمی - پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، سال چهارم، شماره دوم.
 ۷. سیدسعادت، فهیمه (۱۳۹۲). صیانت از حریم خصوصی در فضای مجازی بر اساس هنجارهای اسلامی، فصلنامه راهبرد فرهنگ، شماره بیست و سوم.
 ۸. شهریاری، حمید (۱۳۸۸). اخلاق رایانه: تاریخچه و کلیات، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه اخلاق، شماره ۴.
 ۹. زمانی، اصغر و ترابیان، نرگس (۲۰۱۸). هنجارهای اخلاقی حریم خصوصی در فضای مجازی آموزش عالی و آموزش‌های دانشگاهی، *pure life*, Volume 5, Issue 14, Summer 2018.
 ۱۰. ظریفیان یگانه، محمدحسین (۱۳۸۹). اخلاق در ارتباطات با تأکید بر نظام هنجاری ارتباطات، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه اخلاق، شماره ۷-۸.
 ۱۱. فروغی، فضل‌الله؛ برجی، محمدناصر و مصلحی، جواد (۱۳۹۳). مبانی ممنوعیت نقض حریم خصوصی در حقوق ایران و آمریکا، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ششم، شماره سوم.

۱۲. قنواتی، جلیل و جاور، حسین (۱۳۹۰). میانی احترام در شناسایی و حمایت از حریم خصوصی در حوزه ارتباطات، نشریه حقوق اسلامی، دوره ۸، شماره ۲۹.
۱۳. عاملی، سعیدرضا (۱۳۹۰). قاعده‌های اخلاقی در فضای مجازی و دو وجهی نگری، مجموعه مقالات: فضای مجازی (ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی)، زیر نظر یونس شکرخواه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.
۱۴. عطار، شیما (۱۳۹۵). حمایت از حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی مجازی، تهران: انتشارات خرسندی، چاپ اول.
۱۵. موحد، محمد علی (۱۳۸۱). در هوای حق و عدالت؛ تهران: انتشارات کارنامه.
۱۶. موسوی بجنوردی محمد حسن (۱۳۷۷). القواعد فقهیه، جلد اول، قم: نشر الهادی.
۱۷. نمک دوست، محسن (۱۳۸۵). اخلاق حرفه‌ای: حریم خصوصی و حق دسترسی به اطلاعات، مجله اطلاع رسانی و کتاب داری رسانه، شماره ۶۶.
18. Samuelson, Pamela; ۱۹۹۹, A New Kind of Privacy? Regulating Uses of Personal Data in the Global Information Economy; 87 Calif. L. Rev. 751